‘De leus van vooruitgang! Het literaire program van *De Gids* onder Potgieter en Bakhuizen van den Brink’

Tineke Jacobi en Joke Relleke

bron

Tineke Jacobi en Joke Relleke, ‘De leus van vooruitgang! Het literaire program van *De Gids* onder Potgieter en Bakhuizen van den Brink.’ In: *De Negentiende Eeuw* 19 (1995), p. 222-236.

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/jaco041leus01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

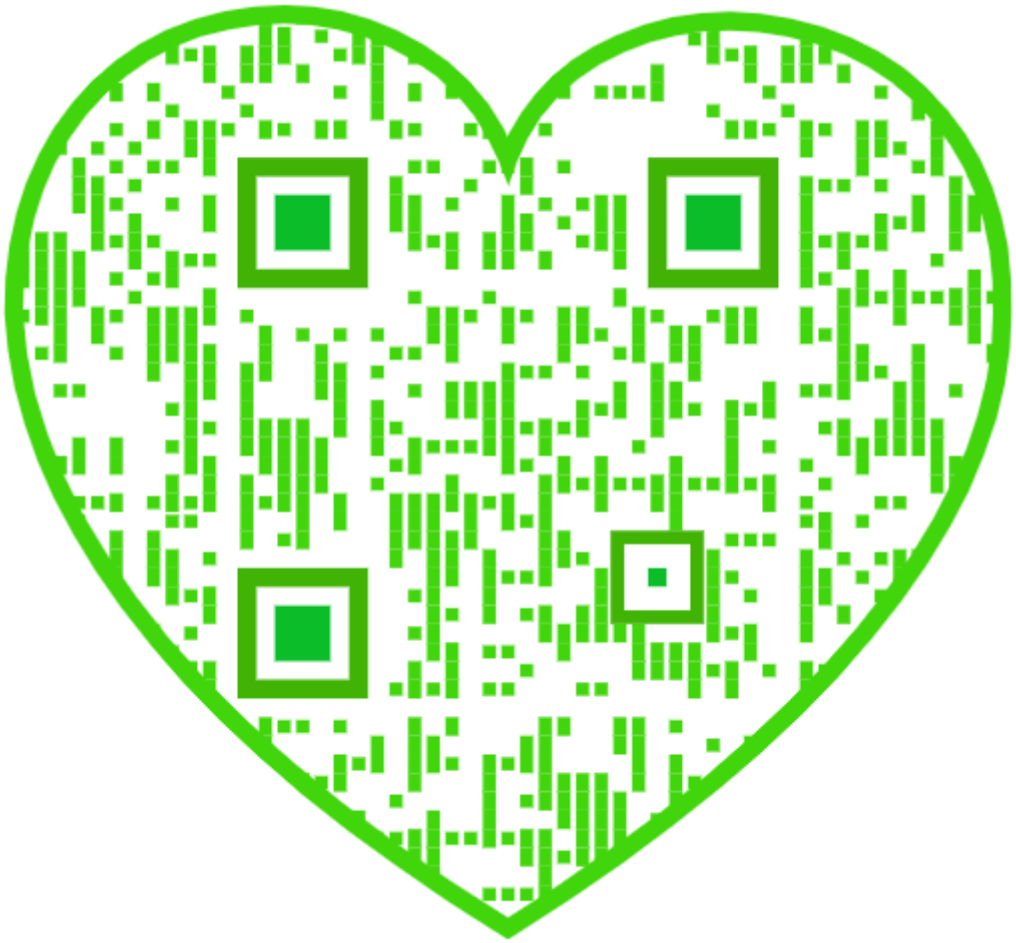

De leus van vooruitgang! Het literaire program van *De Gids* onder Potgieter en Bakhuizen van den Brink*

Tineke Jacobi
Joke Relleke †

Het laatste decennium heeft het literair-historisch onderzoek naar de beginperiode van *De Gids* enkele goede vorderingen geboekt. Van deze publikaties, die vragen beantwoorden naar onder andere de plaats van *De Gids* te midden van de contemporaine tijdschriften en naar de samenstelling van de redactie,[1] kun je zeggen dat ze voornamelijk uiterlijke aspecten van het tijdschrift behandelen. Een kernvraagstuk wacht nog op behandeling: wat waren de uitgangspunten van de redactie van *De Gids* en welk doel in wetenschap en kunst streefde zij na? En hoe meende de redactie haar doel te bereiken? Met deze vragen treffen we de inhoud van *De Gids*; om precies te zijn stellen we hier de vraag naar het *program* van *De Gids*.

De redactie van *De Gids* heeft in die eerste jaren nooit een gedetailleerd beginselprogram geschreven.[2] Wij dienen dat uit bijdragen in *De Gids* zelf te distilleren.

Het vraagstuk in zijn geheel beantwoorden, dat wil zeggen het hele scala aan wetenschappen die in *De Gids* aan bod komen (onder andere letteren, taalwetenschappen, natuurwetenschappen, geneeskunst, theologie), erbij betrekken, levert voor de gespecialiseerde wetenschapper van nu haast onoverkomenlijke problemen op. Binnen elke wetenschap de bijdragen in *De Gids*, die sterk variëren in breedte en diepgang, op waarde schatten en daaruit vervolgens uitspraken afleiden over het doel van *De Gids*, is vooralsnog een te veel omvattende opgave. Daarom beperken wij de vraag naar doel en realisatie tot het gebied van de letterkunde. Wij concentreren ons dan op die bijdragen waarin gesproken wordt over het ideaal van literatuur en het ideaal van literaire kritiek. Omdat Potgieter en Bakhuizen van den Brink, samen in de redactie tot in 1843, in de literatuur en literaire kritiek de wegbereiders waren en hierin het grootste aandeel leverden, zal hun werk uitgelicht worden.[3]

Het zal interessant zijn de uitkomst van dit *Gids*onderzoek later te relateren aan de resultaten van onderzoek betreffende andere wetenschapsgebieden, bijvoorbeeld theologie en natuurwetenschappen.

‘Gids op de velden der letterkunde’

De redactie van het nieuwe tijdschrift[4] zette zich, bij haar eerste publieke optredens - in het *Prospectus* van 26 augustus 1836,[5] in de circulaire van 1 september van dat jaar aan potentiële medewerkers[6] en in het voorwoord in de eerste aflevering - af tegen de bestaande algemeen-culturele bladen en uit deze reactie begon zij haar doel vorm te geven.

Het voornaamste bezwaar tegen de oude tijdschriften was dat zij zich in hun kritiek sinds het einde van de achttiende eeuw niet met de literatuur, die een opleving doormaakte, mee ontwikkeld hadden. Volgens het *Prospectus* ontbrak het Nederland daardoor geheel ‘aan gidsen en wegwijzers op de velden der letterkunde’, aan een ‘echt *Kritiesch Tijdschrift*’.[7] De *Vaderlandsche Letteroefeningen* vooral ‘vertoonde sinds lang geheel het karakter van den knorrigen grijsaard, die onverzettelijk aan eenmaal aangenomene begrippen vasthoudt; het schoolboek, waaruit hij leerde, het beste ter wereld schat;’[8] *De Gids* wenste alert, gevoelig voor de moderne ontwikkelingen en met vrije geest de letterkunde en wetenschap te beschouwen. In plaats van de ontmoedigende negatieve kritiek die in de oude tijdschriften gebezigd werd, wilde *De Gids* bespreking en aanmoediging van goede bijdragen aan de literatuur.

Concreet drukte de redactie zich in het *Prospectus* verder niet uit. Wel stelde zij nadrukkelijk twee voorwaarden waaraan recensies voor *De Gids* moesten voldoen. Ten eerste, een recensent mocht nooit een persoonlijke aanval doen op een schrijver, omdat zo'n aanval werd gezien als strijdig met ‘gezonde kritiek’.[9] In de praktijk zou de redactie daadwerkelijk recensies wijzigen of afwijzen die te veel op de persoon van de auteur betrokken waren.[10] Ten tweede moest partijdigheid vermeden worden, omdat *De Gids* geen woordvoerder wilde zijn van bepaalde richtingen in godsdienst, staatkunde of letterkunde. Er zou plaats zijn voor iedere verdedigbare mening. In de circulaire van september 1836 werden deze voorwaarden zelfs grondbeginselen genoemd.

‘Poëzie als hefboom’

Was de redactie in het *Prospectus* en in het voorwoord nog terughoudend en hield zij haar doelstellingen nog vaag, vanaf het eerste nummer formuleerden Potgieter en Bakhuizen van den Brink krachtig en scherp hun opvattingen over de plaats, functie en opdracht van de literatuur in de maatschappij. Direct aan deze werking van de literatuur in de samenleving verbonden zij de functie van de literaire kritiek. Zorgvuldig bouwden zij hun redeneringen op en met volharding zetten zij aflevering na aflevering hun standpunten uiteen.

Bakhuizen bestreed heftig het ‘vooroordeel, dat de kunst zelve geene vol-

strekte waarde heeft'.[11] Hij geloofde dat de poëzie 'een krachtig uitvloeisel is van den geest der natie', en dat de poëzie op haar beurt 'een der krachtigste hefboomen blijft, om tot nationale goedheid en grootheid het volk te verheffen.'[12] Voor Potgieter en Bakhuizen van den Brink was literatuur een wezenlijk doel en geen ijdele bezigheid. Van ijdelheid beschuldigden zij de leden van genootschappen, die literatuur voor gezelligheid en genoeglijkheid beoefenden, en elkaar daarom bij kritiek de hand boven het hoofd hielden. De kunstenaar had volgens *De Gids* de roeping de kunst te ontwikkelen, groot te maken. 'Vooruitgang' was 'de leus'.[13]

De werking van de kunst in de maatschappij beeldde Bakhuizen als volgt uit: 'Eene natie kan nog door de kunst leven; zij kan hare ziel, hare kracht, haar roem zijn, wanneer de schepter in hare hand verbroken is, wanneer haar standaard nedergeworpen ligt.'[14] De kunst kon dus het laatste houvast zijn voor een natie; de kunst was door de verstrengeling met de natie in staat die natie weer op te heffen.

Potgieter en Bakhuizen werkten de redenering verder uit. Nationale ontwikkeling was weliswaar een hoog streven, maar vormde geen doel op zichzelf. Nationale ontwikkeling was 'de voorwaarde van de ontwikkeling der menschheid; gelijk de persoon tot de maatschappij, zoo staat de natie tot de menschheid.'[15]

Bakhuizen droomde eens over het uiteindelijke, zeer verafgelegen ideaal van de kunst: 'ik weet, dat daar [in het duizendjarig rijk op het gebied van de kunst] het bijzondere door het algemeene bepaald [zal] zijn, dat het bijzondere in harmonie met het geheel zal zijn, en geene scheiding der deelen bepalen. Mij schemert het voor den geest, zoo vaak ik aan die toekomst denk. De kunst zal niet personeel, niet subjectief zijn: Eén licht, dat zich in duizenden spiegels weêrkaatst.'[16] Volgens Bakhuizen kon ideale kunst dus pas bestaan wanneer één allesomvattende, absolute Waarheid en Schoonheid kunstenaars hun kunst ingeeft. Nationaliteit in de kunst zou dan wegvallen als niet meer relevant. Pure liefde voor de mensheid en de wereld zou dan de bezieling voor de dichter zijn.

Potgieter geeft zo'n visionaire beschouwing niet, maar zag de kunst wel als een 'deel van het goddelijke in den mensch'.[17] Bakhuizen en Potgieter gaven geen poging tot beschrijving van 'het licht' of 'het goddelijke'. Potgieter vulde deze begrippen waarschijnlijk iets meer in christelijke zin in[18] dan Bakhuizen, die er vooral een metafysische betekenis aan verleende.

De kunst stond in de visie van Potgieter en Bakhuizen niet alleen, doch was verwant aan de wetenschap: beide disciplines vonden hun oorsprong in de menselijke geest. Wetenschap en wijsbegeerte leerden de kunstenaar het doel-op-korte-termijn, dat wilde zeggen de populariteit, opzij zetten en lieten hem het hoge doel zien waarnaar hij streven moest.[19] De klassieken uit de oudheid hadden een groots en waar evenwicht bereikt tussen wetenschap en kunst; sindsdien had alleen de wetenschap zich sterk ontwikkeld en waren de oude kunstkaders ongeschikt geraakt om een harmonie met

de wetenschap te vormen. Met andere woorden, ook de kunst moest zich vernieuwen en zich ontwikkelen om weer in balans met de wetenschap te komen.

Deze denkbeelden omtrent de verhouding tussen maatschappij, wetenschap en kunst zag Bakhuizen volledig uitgedrukt in *Onderzoek en Phantasie* van J. Geel (1837). De bespreking van dit werk voor *De Gids*[20] was daarom voor hem zoveel als een gewetenszaak:[21] eerbiedig en met de grootste instemming behandelde hij in de recensie deze thema's. Ook zijn gedachten over de tegenstelling tussen de 'Klassische en Romantische school'[22] in de moderne literatuur, en over de oplossing van deze tegenstelling, vond Bakhuizen beter door Geel onder woorden gebracht dan hij zelf had kunnen doen. Geel zou deze eigentijdse thema's zelf ook in *De Gids* uitwerken, in zijn recensie van *Over den schrik en het Medelijden in het Grieksche Treurspel* van Elink Sterk in de jaargang 1839.[23] Bakhuizen en Potgieter bevalen in andere boekbeoordelingen de lezers zowel Geels *Onderzoek en Phantasie* als zijn recensie van Elink Sterk ter herlezing aan.[24] Een bewijs dat de *Gids*redacteuren Geels geschriften programmatisch voor *De Gids* achtten.

'De kritiek is het geweten der kunst'

Potgieter en Bakhuizen beschreven regelmatig voor de lezers van *De Gids* hun ideaal van de drieëenheid kunst-wetenschap-maatschappij. Weliswaar was dit ideaal verre van bereikbaar, maar een kunstenaar had de hoge plicht te trachten concrete stappen in de juiste richting te zetten. De kritiek moest de kunstenaar die goede richting wijzen, een gids zijn. Logischerwijs vonden de beide redacteurs dat de kritiek alleen toekomstgericht kon zijn: soms abstract door het hogere doel aan te wijzen, dan weer direct door auteurs in de beoordelingen adviezen voor verder werk te geven.[25]

De kritiek moest volgens *De Gids* altijd op scherp staan om de kunst voor stilstand te behoeden. Kunst en kritiek waren niet, zoals tijdgenoten het wel voorstelden, vijandig aan elkaar, maar waren 'bijna tweelingen van eene moeder', betoogt Bakhuizen van den Brink in zijn artikel 'Kritiek - hyperkritiek - onkritiek' in *De Gids* van 1839. Kunst en kritiek stuwden elkaar op naar grotere hoogte. Bakhuizen stelt dat 'de kritiek de kunst moeijelijk en daarom mooi en mooijer maakt'. Hij vervolgt: '[Ik zou] der kritiek kunnen raden, dat zij in plaats van te sluimeren, wake, en zich scherpe, opdat zij blijve of worde, wat zij wezen moet: "HET GEWETEN DER KUNST."'[26]

Potgieter en Bakhuizen pasten dit gewetensprincipe dikwijls direct in hun recensies toe door aan het eind van een recensie indringend te vragen: had de auteur met het besproken werk vooruitgang geboekt ten opzichte van zijn vorig werk? Had de auteur met dit werk een positieve bijdrage geleverd aan de Nederlandse literatuur?[27]

De Gids.

NIEUWE

VADERLANDSCHE LETTEROEFENINGEN.

Met Platen.

No. 1.

TE AMSTERDAM,
BIJ G. J. A. BEIJERINCK
1837.

Omslag van de eerste aflevering van *De Gids*.
Houtgravure door A. Cranendoncq, naar een olieverfschilderijtje van W.J.M. Engelberts (1828) in het Album van Potgieter (UBA XI H 6). Foto: Letterkundig Museum 's-Gravenhage.

‘Oorspronkelijkheid is de eis’

In het *Prospectus* luidde de klacht al dat de Nederlandse literatuur in de achttiende eeuw zich nauwelijks ontwikkeld had en daarmee een achterstand had opgelopen ten opzichte van de buitenlandse literatuur.[28] Van de achttiende-eeuwers kregen in *De Gids* praktisch alleen Van Haren, Bilderdijk en Van Alphen lof. In de eerste decennia van de negentiende eeuw was een zekere vernieuwing in de literatuur volgens Potgieter en Bakhuizen van den Brink wel al voelbaar maar nog niet ten volle tot ontwikkeling gekomen.[29] ‘Zal de beweging op het gebied der letterkunde inderdaad het morgenrood worden van eenen beteren dag, dan moet de kritiek blijven waken [...]’, verklaarde Bakhuizen.[30] Daarmee gaf hij tevens een toelichting op de houtgravure die bij elke aflevering op de titelpagina van *De Gids* stond. Daarop wijst een jongeman als een gids zijn metgezel op de opkomende zon aan de einder.

Maar de literaire kritiek uit het begin van de negentiende eeuw kende vergeleken bij de literatuur zelf geheel geen opleving, enthousiasmeerde niet, gaf geen richting, aldus de redacteurs.

Waarin was volgens *De Gids* de Nederlandse literatuur ten opzichte van de buitenlandse achter gebleven en, - de belangrijkste vraag voor *De Gids* - hoe kon deze achterstand ingelopen worden?

De redactie meende dat men in het buitenland reeds volop trachtte een betere, nieuwe harmonie tussen de ontwikkelde wetenschap en de literatuur te bereiken door nieuwe literatuurvormen toe te passen. De historische romans van Scott en Hugo, de poëzie van Byron en Wordsworth, de geschriften van Goethe en Schiller waren sprekende voorbeelden van deze nieuwe literatuur. Potgieter bewonderde verder onder andere de nieuwe Zweedse en Amerikaanse literatuur, en de Denen Andersen en Oehlenschlager. Volgens *De Gids* was de Nederlandse letterkunde te conservatief door te veel te hechten aan de klassieke vormen. De Nederlandse literatuur moest echter ook weer niet de buitenlandse voorbeelden slaafs volgen, maar diende een eigen nationaal karakter te krijgen. Oorspronkelijkheid was volgens *De Gids* de voornaamste eis.[31] Dan zou de Nederlandse kunst een volwaardige plaats innemen naast de buitenlandse kunst. Door vertalingen te geven kon men het schitterende van de buitenlandse literatuur bewonderen en de hoogte zien die men in Nederland nog bereiken moest.

Omdat literatuur in het algemeen en poëzie in het bijzonder in staat geacht werden een natie te schragen en zelfs te verheffen, werden aan de literatuur niet alleen esthetische eisen gesteld, maar ook inhoudelijke en morele. Inhoudelijke, morele en literaire oordelen gingen bij Potgieter en Bakhuizen van den Brink hand in hand, bij Potgieter meer uitgesproken dan bij Bakhuizen. De literaire vormgeving, de inhoud en moraal moesten samen een eenheid vormen. Voor de redacteurs was een centraal idee, ‘een bezielende gedachte’[32] een voorwaarde om een werk een literair kunst-

werk te kunnen noemen. Hierin waren zij streng bij het recenseren: ‘wij vragen hem in den naam der kunst: waartoe moest het geschreven worden?’[33] En Potgieter betoogde dat een verhaal een doel diende te hebben, maar dat de draden niet recht naar dat doel gespannen moesten worden, maar dooreengevlochten, ‘met verrassende wendingen of bevallige rustpunten’.[34]

Wilde de literatuur de Hollandse natie vooruit brengen dan diende het centrale idee een positieve, Hollandse gedachte te zijn. Een positieve Hollandse gedachte voldeed aan de eis van oorspronkelijkheid en de Nederlandse literatuur zou hiermee een eigen inbreng hebben in de universele literatuur. Het Nederlandse volk zou zich door de literatuur meer bewust worden van zijn positieve Hollandse karakter en zo zou een opwaartse spiraal van Holland te midden van het bestel van andere naties tot stand komen.

‘Kernig, ruig en waar’

De vraag is wat de beide redacteurs tot het positieve Hollandse ideeëngoed rekenden en in welke vorm dit ideeëngoed zijn neerslag kon krijgen in een nieuwe vaderlandse literatuur.

Een poging om een afgeronde algemene beschrijving te geven van het Hollandse karakter, de Hollandse volksaard, of de Hollandse smaak hebben Potgieter en Bakhuizen niet gedaan. Veel verder dan de algemene noties ‘de koude van ons bloed, de vochtigheid van onzen hemel, de ernst onzer zeden’[35] zijn zij niet gekomen. Zij wezen wel enkele karakteristieken aan in de Hollandse maatschappij en geschiedenis, waarin zij belangrijke onderwerpen zagen voor de Nederlandse literatuur.

Potgieter beschouwde als kern van elke staat, en van Holland in het bijzonder, de derde stand, de burgerij. Hij onderschreef volledig Goethes uitspraak: ‘Wer ist das würdigste Glied des Staats? Ein wackerer Bürger, Unter jegliger Form bleibt er der edelste Stoff.’[36] De derde stand vertegenwoordigde de waarachtige vrijheidsdrang. De geschiedenis had volop blijken gegeven van Nederlands innerlijke hang naar vrijheid en onafhankelijkheid. Holland was groot geworden door de burgerij, niet door de adel. Er waren geen argumenten om de adel een bevoorrechte positie te geven en Potgieter stemde van harte in met Thorbecke die adel en burgerij gelijk wilde schakelen.[37] Het Oranjehuis werd gerespecteerd omdat het in de geschiedenis symbool was voor Hollands onafhankelijksstreven.[38]

Een voorbeeld van een goede burgermaatschappij, zonder bevoorrechte adelstand, zag Potgieter in Amerika dat, na een vrijheidsstrijd, jong en veerkrachtig een nieuwe maatschappij kon inrichten. Vooral ook die ‘maakbaarheid’ van de maatschappij trok hem.[39] Vanuit zijn vrijheidsopvatting keurde hij de onderdrukking van slaven en Indianen af.[40]

Wanneer Potgieter ‘goed burgerschap’ zei, dan koppelde hij daar voor Nederland onmiddellijk de handel aan. De handelaar zag hij als de economische en maatschappelijke spil, die vooruitgang aan het volk, aan zijn eeuw bracht. Dat had in de zeventiende eeuw zo gegolden, dat moest ook weer voor de negentiende eeuw opgaan. Maar aan die handel zat een moraal vast. Zowel Potgieter als Bakhuizen toonden een grote afkeer van de enorme rijkdom die sommige kooplieden met hun handel vergaarden. Bakhuizen noemde de geldzucht een ‘erfsmet onzer natie’.[41] Nederland had behoefte aan vermogende, huiselijke, vrijheidsminnende handelaars. Zulke ‘Jannen’ zouden Holland uit het slop kunnen halen. Maar ook voor hun stand gold een ‘noblesse oblige’. Zij zouden door weldadigheid, volgens Potgieter van oudsher een Hollandse deugd, het bittere leven van zwakkeren in de samenleving, bijvoorbeeld van weduwen met kinderen en van ouderen,[42] moeten verlichten. Zulke kloeke karakters moesten ook in de literatuur voorkomen.

Behalve met de welvarende burger-handelaar, toonden Bakhuizen en Potgieter zich verwant met het mindervermogende deel van de burgerklasse, de oorspronkelijke Hollandse volksklasse. Hoewel zij wisten dat het bestaan van deze ambachtslieden, scheepslui, vissers en vissersvrouwen, klerken enzovoort dikwijls hard was, benadrukten zij het eerbare en - ook letterlijk -schilderachtige van hun leven. Potgieter zag grote overeenkomsten tussen de mogelijkheid van ‘schilderen’ in de literatuur en in de schilderkunst.[43]

Voor de literatuur had het volksleven zelfs nog een belangrijke meerwaarde: de authentieke volkstaal. Zowel Potgieter als Bakhuizen konden lyrisch over dit onderwerp schrijven. Het volk was ‘Hollandsch blijven praten, kernig als het merg van zijn gebeente, - ruig als zijn breede borst, - waar als zijn aard!’[44] Deze taal was bij uitstek geschikt voor een oorspronkelijke, levendige Nederlandse literatuur. Potgieter had er, met zijn afkeer van genootschappen, zelfs een ‘onzigtbare Maatschappij voor de Taal’[45] voor over, zonder verhandelingen of contributies, waar iedereen lid van moest zijn om de lelijke schrijftaal door een natuurlijke, ware, eenvoudige, Hollandse spreektaal te vervangen, die uiteindelijk één zou moeten zijn met de boekentaal.

Hartstochtelijk betoogden Bakhuizen van den Brink en Potgieter dat het volksleven nooit juister, levendiger en aanschouwelijker is voorgesteld dan door Hooft en Brederode in hun blijspelen en door Vondel in zijn hekeldichten. Zonder ophouden uitten de beide *Gids*redacteuren hun haast grenzeloze bewondering voor deze grote dichters en hun taal. De redacteurs vlochten veelvuldig passende en fraaie citaten van hun geliefde zeventiende-eeuwers in hun boekbeoordelingen en mengelbijdragen. Naar hun opvatting luidde de opdracht voor negentiende-eeuwse schrijvers de hoogstaande kunst van deze zeventiende-eeuwse auteurs te evenaren, maar dan niet in oude klassieke, maar in eigentijdse genres en vormen.

‘Op welke vereischten hebben wij regt?’

Sprekend over geschikte eigentijdse genres en vormen hebben Potgieter en Bakhuizen hun ideeën over maatschappij, wetenschap en literatuur toegespitst naar de literaire praktijk.

Deze lijn van abstract naar concreet volgden zij bij voorkeur in hun afzonderlijke boekbeoordelingen. Bakhuizen richtte zijn recensies graag op een rationele, haast wetenschappelijke manier in. Eerst gaf hij een algemene beschouwing waarin de literatuur en kritiek hun plaats kregen toegewezen, dan pleegde hij onderzoek naar de stand van zaken in binnen- en buitenland betreffende het genre van het besproken werk, vervolgens formuleerde hij criteria waaraan een genre moest voldoen om er in Nederland een hoger niveau in te bereiken, om ten slotte te toetsen in welke mate het besproken werk aan die criteria voldeed. Dat alles goot hij graag in de vorm van een debat door middel van vraagstellingen, praemissen, argumenten en conclusies, om zo met vermeende mede-debaters vooruitgang te boeken. Potgieter hield wel ongeveer dezelfde deductieve denkwijze erop na, maar benaderde zijn onderwerp meer ‘impressionistisch’: zijn eigen dichterlijk gevoel legde bij hem groter gewicht in de schaal.

Vooral die volgorde, eerst formuleren ‘op welke vereischten wij regt hebben aan te dringen’[46] en dan bekijken of het besproken werk aan die verwachtingen voldeed, zette dikwijls kwaad bloed bij auteurs. Zij vonden dat het eindoordeel zodoende te vaak negatief uitviel en beschuldigden *De Gids* ervan een ‘afbreek-methode’[47] te hanteren. Vrienden van Potgieter wezen er wel eens op dat *De Gids* wat diplomatieker te werk moest gaan in plaats van steeds te hameren volgens zijn ‘systema van kritiek’.[48] Men wenste dat het werk zelf uitgangspunt van beoordeling was.

Potgieter en Bakhuizen van den Brink zetten hun deductieve redenering voort tot in de Mengelingen: zij hoopten dat haast automatisch een goed literair produkt tot stand kwam op voorwaarde dat een auteur aan alle gestelde criteria voldeed. Zij voelden zichzelf min of meer verplicht mengelbijdragen aan *De Gids* te leveren die beantwoordden aan hun eigen verwachtingen. Daarbij waren zij van mening dat een sterk voorbeeld een grotere uitwerking kon hebben dan een lange kritiek.[49]

Maar het viel niet mee. Vooral Potgieter voelde zich ten prooi aan het idee ‘dat hij oordeel genoeg bezat, om de verkeerdheid te zien, en geen talent genoeg bezat, om de verbetering te weeg te brengen’.[50]

‘Bij honderdtallen in onze geschiedenis’

Die orde in redenering, van een brede benadering van een genre naar een uitgesproken oordeel van een concreet werk, volgde Bakhuizen voor het eerst in *De Gids* in zijn recensie van de *Roos van Dekama* van Jacob van Lennep (1837).[51] Behalve dat wij nu weten welke criteria de recensent aanlegde voor een goede Hollandse historische roman, was het resultaat

van de bespreking een reeks van kritische kanttekeningen bij deze door het algemeen publiek reeds bejubelde roman. Als een grote tekortkoming werd aangemerkt het ontbreken van een leidend idee dat de onderdelen tot een geheel maakt. Voorts zag de recensent niet graag dat de riddertijd als onderwerp gekozen werd, omdat die in Holland weinig voorstelde. Eendrachtig zagen Potgieter en Bakhuizen de zeventiende eeuw als de geschiktste periode voor historisch werk, waarin de grondslag van de Nederlandse natie is gelegd. In een andere recensie, van *De Boekaniër* van H.A. Meijer in *De Gids* 1840, deed Bakhuizen suggesties voor stof uit deze eeuw. Nadat hij eerst dit relatief onbelangrijke werk onverwacht aangreep om intens zijn credo omtrent kunst, poëzie, literatuur uit te spreken, vervolgde hij met het aandragen van onderwerpen uit de Gouden Eeuw: 'Geef ons onze zeevaarders [...]; onze burgerlijke staatslieden [...]; Een avonturier, die schatten en Rijken verwint, een burgerjongen, die zeeën beheerscht en vorsten te groot is; een held, die duizend dooden getrotseerd heeft, maar voor God de knien buigt als een kind; een koopman, die zijn vaderland [...] diensten bewijst [...]; die zuinig en eenvoudig is [...]. Dichters en Romanschrijvers, bij honderdtallen hebt gij ze in onze geschiedenis!'[52]

Merkwaardig is dat het enige historische verhaal dat Bakhuizen, moeizaam, voor *De Gids* schreef, 'Trudeman en zijn wijf' (1843), zich in het jaar 1429 afspeelt. Met deze bijdrage bewees Bakhuizen trouwens eens te meer dat hij zijn kracht beter kon besteden aan kritiek en beschouwing dan aan verdichting.

Potgieter overtuigt veel meer dan Bakhuizen in het behandelen van historische stof in proza en poëzie. We noemen hier alleen enkele van zijn fraaiste stukken: 'Marten Harpertsz. 1607-1609' (1837), 'Frans Hals en zijne Dochter. 1629' (1837), 'Dirkszoon en Bossu op de Zuiderzee' (1842) en 'Afrid ter Valkenjagt' (1842).

Een 'genre', waarvoor Bakhuizen van den Brink criteria ontwikkelde en waarin hij wel zelf een meester was, was de historische-letterenstudie. Zijn interesse ging daarbij vooral uit naar de relatie tussen volk en literatuur van de zeventiende eeuw. In zijn recensie van een door M. de Vries ingeleide uitgave van Hoofts *Warenar* in *De Gids* 1843 legde hij uit dat in zo'n uitgave woordverklaringen en toelichtingen op bijzonderheden beslist ontoereikend waren. De vragen die hij in een historische-letterenstudie beantwoord wilde zien waren: 'In welke betrekking stond zulk een blijspel tot de letterkunde van de eeuw; wat was zijn betrekkelijke waarde of onwaarde? In plaats der analytische methode [...], hadden wij eene synthetische zamen-stelling en vergelijking van volksleven en volkspoëzij, volkstoestand en volkskunst verlangd'.[53] Wat De Vries in de uitgave naliet, deed Bakhuizen vervolgens zelf uitvoerig in het tweede deel van deze boekbespreking in *De Gids*. Reeds in de eerste jaargang van *De Gids* gaf Bakhuizen een expositie van deze studie-opvatting in zijn bijdrage 'Vondel met Roskam en Rommelpot' in *De Gids* van 1837.

‘Open zin voor de wereld die ons omringt’

Het zou een misverstand zijn te denken dat Potgieter en Bakhuizen van den Brink alleen oog hadden voor Hollands glorie in de zeventiende eeuw. De historische stof plaatsten zij nadrukkelijk in een contemporain perspectief. Daarenboven gaf de moderne eigen tijd hun minstens zo veel onderwerpen en ideeën, en daarmee samenhangend, vormen in. Met ‘open zin voor de wereld, die ons omringt’[54] bepleitten zij ontwikkeling van eigentijdse genres.

In *De Gids* uitten Bakhuizen en Potgieter bijvoorbeeld herhaaldelijk hun bezorgdheid over de stand van het moderne toneel, zowel wat de nieuwe stukken als wat de wijze van uitvoering aanging. Vooral waren zij ertegen dat, in de praktijk van de Amsterdamsche Schouwburg, het toneel terrein moest prijsgeven aan een niet-talige vorm als het ballet.[55]

In het bijzonder interesseerden de beide redacteuren zich voor het contemporaine blijspel: het blijspel onderhield immers een directe kritische binding met de maatschappij. Zij trachtten in recensies het blijspel in Nederland op een hoger plan te brengen. Helvetius van den Bergh schreef twee blijspelen, *De Neven* (1837) en *De Nichten* (1841). Het eerste nam Potgieter in *De Gids* 1838 onder de loep. Bewondering voor de blijspelen uit de zeventiende eeuw vlocht de recensent samen met de formulering van enkele belangrijke voorwaarden voor het moderne Hollandse blijspel. De blijspelschrijver moest er zich bijvoorbeeld rekenschap van geven dat Fransen en Italianen graag schateren, maar dat Hollanders liever grimlachen. In de jaargang van 1842 was het aan Bakhuizen gegeven te beoordelen of Helvetius van den Bergh zich verbeterd had met *De Nichten*. Hij richtte deze recensie op dezelfde wetenschappelijke manier in als de beoordeling van de *Roos van Dekama* van Van Lennep. Hij gaf eerst een uitvoerige beschouwing over het blijspel als vorm van kunst, vervolgens formuleerde hij drie hoofdeisen - omtrent karakters, zeden en intrigue -, om ten slotte te concluderen dat Helvetius van den Bergh met *De Nichten* te kort geschoten was.

Potgieter wilde niet alleen het blijspel, maar humoristische literatuur in de brede zin des woords in Nederland bevorderen. Ook erotische poëzie, volksliederen en minneliederen rangschikte hij onder humoristische literatuur. Volgens Potgieter leende humor zich bij uitstek voor schildering van het volksleven. Voorts borg dit genre de mogelijkheid in zich om het zinnelijke met het zedelijke in harmonie te brengen.

De oudere A.C.W. Staring was Potgieters grote Nederlandse voorbeeld in de humoristische literatuur. Potgieter loofde Staring in zijn recensies over de verzamelde *Gedichten* als de eerste, enige, humoristische dichter, die ‘Schepper van een nieuw *genre*’ was.[56] De humoristische gedichten van Staring waren in de ogen van Potgieter typisch Hollands: intelligent, fijnzinnig, schalks. De taal die hij gebruikte was krachtig, keurig en kies. Staring verenigde alle kenmerken in zich die hem tot een groot dichter in het

algemeen en tot een groot humorist in het bijzonder maakten: oorspronkelijkheid, rijkdom aan verbeelding, diep gevoel, aangeboren gevoel voor scherts.

Potgieter leverde zowel in proza als in poëzie talrijke humoristische bijdragen aan *De Gids*, waarvan wij van mening zijn dat hij het niveau van Staring minstens evenaarde.[57]

Bij zijn vertalingen van humoristische literatuur legde Potgieter een voorkeur voor Charles Dickens aan de dag,[58] en voor Amerikaanse verhalen.[59]

Behalve het humoristische genre beoefende Potgieter veelvuldig nog een ander eigentijds genre, dat wij hier als 'belijdenisliteratuur' willen betitelen. Onder 'belijdenisliteratuur' van Potgieter in *De Gids* verstaan wij die fictieve bijdragen aan het mengelwerk waarin Potgieter zijn diepgemeende, persoonlijke opvattingen over literatuur en maatschappij in de mond van het hoofdpersonage legt of in de mond van de verteller op de achtergrond. Alle denkbeelden die Potgieter in boekbeoordelingen reeds had geuit, kwamen zo nogmaals breed en soms scherper uitgedrukt aan de orde. Zo'n 'belijdenisstuk' was in de eerste plaats een literaire uiting, maar daarna telde de boodschap. Potgieter had een broertje dood aan zogenaamde literatuur die in feite alleen maar om de boodschap of de moraal geschreven was.[60] Plot, karakters, dialogen, taal enzovoort, alles moest literair zijn, dus voldoen aan de eisen eerder in recensies geformuleerd of nu door personages of verteller onder woorden gebracht. Potgieter kon nu echter achter het masker van verteller of van een personage zonder reserve zijn opvattingen ten beste geven.

Hij kon ook personages een gevoelsleven geven dat in hoge mate overeenkwam met dat van hemzelf, maar zonder zichzelf direct bloot te geven. Albert in de gelijknamige bijdrage van Potgieter in *De Gids* 1841 is zo'n personage. Albert voerde bijvoorbeeld een innerlijke strijd tussen gevoel en verstand, tussen het zinnelijke en het zedelijke.[61] Een ander 'belijdenisstuk' met sterk autobiografische kanten is ''t Is maar een Pennelikker' (1842). Het bekendste voorbeeld van 'belijdenisliteratuur' in *De Gids* is 'Jan, Jannetje en hun jongste kind' in de jaargang 1842. Potgieter kon ook in humoristische poëzie 'belijdenis doen', bijvoorbeeld in het meesterlijke 'Verschijning op Sinte-Lucie-Nacht' (1840). Tot de 'belijdenisliteratuur' rekenen we ook Potgieters talrijke stukken waarin hij brokken van Goethe, Schiller en Oehlenschlager vertaalde, om hun ideeën meer ingang te doen vinden in Nederland.

Samenvattend kunnen we de belangrijkste genres die Potgieter en Bakhuizen van den Brink in Nederland wilden vooruitbrengen, grofweg verdelen naar de stof die zij behandelden. We zien dan een historische kant met historische romans, poëzie en letterenstudie en een contemporaine kant met onder andere het blijspel, verdere humoristische literatuur en 'belijdenisliteratuur'.[62]

Besluit

Men kan zich afvragen in hoeverre *De Gids* in zijn beginjaren uniek was in zijn pleidooi voor de vooruitgang van de Nederlandse literatuur. Vergeleken bij andere literaire tijdschriften sprong *De Gids* er niet bijzonder uit wat betreft de nationalistische gedachte in het algemeen. Potgieter en Bakhuizen waren daarin - zij waren het zich bewust - kinderen van hun tijd.

Maar wij stellen dat *De Gids* met zijn 'leus van vooruitgang' het meest uitgesproken werkte aan de ontwikkeling van de Nederlandse literatuur. De scherpe visie op de wisselwerking tussen literatuur en maatschappij, de duidelijk omschreven functie voor de kritiek daarin, de formulering van eisen aan de literatuur, het bevorderen en uitwerken van belangrijke genres: van geen ander contemporain tijdschrift is zo'n doordachte en consequente opzet bekend.

Eindnoten:

* Dit artikel kwam tot stand in het kader van een NWO-onderzoek 'Geschiedenis, inhoud en betekenis van het tijdschrift *De Gids* in de beginjaren 1837-1843', uitgevoerd door Joke Relleke en Tineke Jacobi. Joke Relleke overleed in december 1992. Tineke Jacobi rondde een reeks publikaties af die zij samen voorbereidden. Dit is de laatste van die reeks.
Met dank aan dr. Marita Mathijsen voor aanvullingen en kritiek.

1 J. Relleke en T. Jacobi, 'Reacties van contemporaine tijdschriften op *De Gids*'; M. Mathijsen, 'Concurrentie voor *De Gids*'; R. Aerts, 'Liberalisme en *De Gids* 1837-1848', alle in: *De Negentiende Eeuw*, jrg. 12 (1988), nr. 1. T. Jacobi en J. Relleke †, 'Anonimiteit en samenstelling van de redactie van *De Gids*' in: *Literatuur* (1994) nr. 4; T. Jacobi en J. Relleke †, 'Robidé van der Aa rudimentair redacteur van *De Gids*' in: *De Negentiende Eeuw* (1993) nr. 4. Verder staat interessant beeldmateriaal afgedrukt in *De Gids sinds 1837*, Schrijversprentenboek deel 27 (1987).

2 Prospectus, circulaire en voorwoord in eerste nummer geven geen gedetailleerd program. Deze stukken worden hierna besproken.

3 Voor dit artikel zijn de bijdragen van Potgieter en Bakhuizen volledig bestudeerd. Voor Potgieter gebruikten we de betrouwbare J.H. Groenwegen, *Bibliographie der werken van Everhardus Johannes Potgieter* (1890). Voor het samenstellen van een *Gids*bibliografie van Bakhuizen van den Brink was uitgangspunt: 'Lijst van Bakhuizen van den Brink's geschriften', in: R.C. Bakhuizen van den Brink, *Studien en schetsen over vaderlandsche geschiedenis en letteren*, 4e deel (1877). Deze 'Lijst' hebben wij uitgebreid op grond van *Gids*documenten uit de periode 1836-1844. Alle in dit artikel genoemde *Gids*bijdragen zijn met zekerheid toegeschreven aan Potgieter respectievelijk aan Bakhuizen van den Brink.

4 Zie T. Jacobi en J. Relleke (1994) van noot 1.

5 Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels, UBA, sign. Beijerinck, Prospectussen.

6 Circulaire Redactie *De Gids* aan Potgieter, 1.9.1836, UBA Ag 6 d.

7 *Prospectus*, 2.

8 *Prospectus*, 6.

9 *Prospectus*, 7.

10 Dit blijkt bijvoorbeeld uit brief Burlage aan redactie *De Gids*, 23.6.1837, UBA Ak 39.

11 Bakhuizen van den Brink in zijn recensie van H.A. Meijer, *De Boekaniër*, in *De Gids* 1840 B, 406.

12 Idem, 405.

13 Bakhuizen van den Brink in *De Gids* 1842 B, 433. De term 'vooruitgang' namen Potgieter en Bakhuizen veelvuldig in de mond.
14 Idem noot 11, 406.
15 Bakhuizen van den Brink in 'Personeel en profaan', in *De Gids* 1841 M, 273.
16 Ibidem.
17 *De Gids* 1839 B, 339.
18 Zo speet het Potgieter dat Goethe niet echt christelijke kunst had voortgebracht: 'welk eenen heilzamen invloed had Göthe in dit opzigt niet op zijnen tijd kunnen uitoefenen'. *De Gids* 1842 B, 392.
19 Bakhuizen zei persoonlijk niets te geven om populariteit, maar een hoger doel na te streven. Zie zijn brief aan Potgieter, eind 1838: 'Waarom [werkte hij aan *De Gids*]? [...] waarachtig niet om mijn belang, die u meermalen betuigde dat ik naar de eer niet verlangde om een populair schrijver te worden: maar omdat eene meer wetenschappelijke scherpere kritiek mij voor de eer onzer literatuur welkom was.' UBA Al 11 v.
20 *De Gids* 1838 B.
21 Brief Bakhuizen van den Brink aan Potgieter, [6 aug. 1838], UBA Al 11 s. Gepubliceerd in L. Brummel, *De studietijd van R.C. Bakhuizen van den Brink door brieven toegelicht* (1969) 177.
22 *De Gids* 1838 B, 464-466.
23 Recensie door [J. Geel], *De Gids* 1840 B, met name p. 31.
24 Bijvoorbeeld in de recensie van de *Nederlandsche Muzen-almanak* voor 1840 in *De Gids* 1840 B, 45 waar Bakhuizen het vers 'Aan de Zanggodin' van Van Lennep behandelde waarin deze auteur zich afwendde van de 'romantiek' en terugkeerde naar de 'klassieken'. Zie ook Potgieters adviezen aan Helvetius van den Bergh in *De Gids* 1838 B, 260 en aan L. van den Broek in *De Gids* 1840 B, 479.
25 Potgieter zei bijvoorbeeld in de recensie van *De Neven* van Helvetius van den Bergh in *De Gids* 1838 B, 259: 'Laat hij [Helv. v.d. Bergh] van onze wenken, voor zoo ver hij die juist vindt, voor een tweede Blijspel gebruik maken. [...] Scott had gelijk toen hij schreef: "[...] Naar mijn gevoelen moet de kritiek, na de uitgave van een Boek, slechts voor het vervolg, *voor de toekomst* vruchten dragen."'
26 'Kritiek - hyperkritiek - onkritiek.', door *** [Bakhuizen van den Brink], in *De Gids* 1839 M, 520.
27 Bijvoorbeeld aan het eind van Potgieters recensie van Beets, *Guy de Vlaming* in *De Gids* 1837 B, 632: 'En wie nu nog vraagt, of er naar ons gevoelen vooruitgang is in *Guy de Vlaming*, of onze Vaderlandsche Letterkunde gewonnen heeft [...]'. Zie ook Bakhuizen over Geel, *Onderzoek en Phantasie* in *De Gids* 1838 B, 535: 'Wij danken er hem [Geel] [...] voor, dat hij ons eene groote schrede vóórwaarts gebragt heeft.' Zie ook Bakhuizen over *Tesselschade* 1840 in *De Gids* 1840 B, 98: 'Maar is het Jaarboekje van 1840 ook werkelijk vooruitgegaan?'
28 Potgieter verzuchtte in *De Gids* 1842 B, 232: 'o Die Achttiende Eeuw, waarin al onze naburen vooruitgingen en ons op zijde streefden, terwijl slechts wij stilstonden. [...] Hoe is dat tijdvak dan toch doorleefd?'
29 Zonder namen te noemen, dachten de *Gids*mannen waarschijnlijk onder anderen aan Loots, Staring, Drost.
30 *De Gids* 1840 B, 407.
31 In deze tijd was het heel gewoon 'navolgingen' naar buitenlands voorbeeld te publiceren, maar 'voor de regtbank der kunst blijft navolging, navolging [...]'. Bakhuizen van den Brink in *De Gids* 1838 B, 324. De eis van oorspronkelijkheid werkt Bakhuizen vooral uit op p. 323.
32 Brief Bakhuizen van den Brink aan Van Lennep, 21.7.1837, Gemeentearchief Amsterdam, fam.arch. van Lennep, inv.nr. 244b.
33 Potgieter in *De Gids* 1838 B, 542.
34 *De Gids* 1838 B, 219.
35 Potgieter in *De Gids* 1838 B, 263.
36 *De Gids* 1837 B, 633.
37 Potgieter laat Albert hierover aan het woord in 'Albert', in *De Gids* 1841 M, 151-152.
38 'Jan, Jannetje en hun jongste kind' in *De Gids* 1842 M eindigt met de toost van Jan: 'Oranje in 't hart, en niemands slaaf!' P. 46.
39 *De Gids* 1842 B, 536.
40 Potgieter wijdt aan de onderdrukking van de Indianen het gedicht 'Weeklagt des Indiaans', *De Gids* 1839 M, 123-124.
41 *De Gids* 1840 B, 412.

42 Potgieter pleit in ‘'t Is maar een Pennelikker!’ voor een soort aow-voorziening, *De Gids* 1842 M, 643.
43 Potgieter bijvoorbeeld in *De Gids* 1843 B, 661.
44 Potgieter in *De Gids* 1842 M, 567.
45 Potgieter in *De Gids* 1840 B, 261.
46 Potgieter in *De Gids* 1841 B, 232.
47 Term gebruikt door J.P. Hasebroek in een brief aan Potgieter, 6.12.1839 UBA Af 37 d.
48 P.T.L. Helvetius van den Bergh in een brief aan Potgieter, 15.4.1841, UBA Af 10 e.
49 In Potgieters ‘De letterkundige bentgenooten te Parijs’, in *De Gids* 1837 M, voegt de verteller criticasters toe: ‘Doet meer dan veroordeelen, verbetert door voorbeeld.’ P. 336.
50 Potgieter laat dit Albert zichzelf verwijten in ‘Albert’, *De Gids* 1841 M, 93.
51 *De Gids* 1837 B.
52 *De Gids* 1840 B, 408.
53 *De Gids* 1843 B, 556.
54 *De Gids* 1841 M, 235.
55 Bakhuizen verwoordt dit op zijn sterkst in ‘Brief van een Negentigjarigen Correspondent aan de Redactie van ons tegenwoordig tooneel.’, in *De Gids* 1839, M. Voor Potgieter vormt dit onderwerp een stokpaardje, zie bijvoorbeeld ‘Het ballet. Rijmen aan Bonifacius’, in *De Gids* 1839 M, ‘Verschijning op Sinte-Lucie-Nacht’ in *De Gids* 1840 M en uitspraken van het personage Albert in het gelijknamige verhaal in *De Gids* 1841 M.
56 Recensie door [Potgieter] van A.C.W. Staring, *Gedichten*. 1ste en 2de stuk. 2e uitgave, 1837, in *De Gids* 1837 B. Idem, 3e en 4e stuk, 2e uitgave, 1837, in *De Gids* 1838 B. Citaat in eerste recensie, p. 295.
57 In proza: ‘De Letterkundige Bentgenooten te Parijs’ (1837), ‘Frans Hals en zijne Dochter’ (1837), ‘Oud-Nederland, door Vreemdelingen beoordeeld’ (1837), ‘Mijn Oom Dionys’ (1838). In poëzie onder meer ‘Cirque Olympique’ (1838), ‘Oud en Jong’ (1840), ‘Meester Jochem’ (1842).
58 Zie bijvoorbeeld Potgieters vertalingen ‘Reisontmoetingen der Pickwickisten’ (*De Gids* 1837 M) en ‘Het avontuur in eene overoude Diligence’ (*De Gids* 1838 M).
59 Zie onder andere Potgieters vertalingen ‘Hoe Jonathan de wereld beet heeft’ (*De Gids* 1839 M) en ‘Wat men al te leen vraagt in het verre Westen van Amerika!’ (*De Gids* 1841 M).
60 Zie Potgieters uitspraken in de recensie van Marryat, *Het leven en de lotgevallen van een' Zee-Officier* in *De Gids* 1837 B, 27-28.
61 ‘want ofschoon hij [Albert] den spot dreef met platonische liefde, schoon de verloochening van het menschelijke hem een gruwel was, toch streefde hij naar loutering van het zinnelijke’, *De Gids* 1841 M, 231.
62 Almanakliteratuur, jeugdliteratuur en literatuur door vrouwelijke auteurs waren kleinere contemporaine genres waar Potgieter en Bakhuizen van den Brink ook voorwaarden voor formuleerden ten einde daar vooruitgang in te boeken.